TÜRK DİLİNE ARTZAMANLI VE EŞZAMANLI BAKIŞLAR

Editörler

Erkan Hirik – Neslihan Çelik – Seçil Hirik

2022
Paradigma Akademi

TÜRK DİLİNE ARTZAMANLI VE EŞZAMANLI BAKIŞLAR

Editörler
Erkan Hirik – Neslihan Çelik – Seçil Hirik

ISBN: 978-625-8240-22-1

Sertifika No: 32427

Çanakkale Kitaplığı
Araştırma İnceleme Bilişim Yayın Matbaa
TİC. LTD. ŞTİ.

Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım
Fetvane Sokak No: 29/A
ÇANAKKALE
e-mail: fahrigoker@gmail.com

Yayın Yönetmeni
Nevin SUR

Dizgi
Hars Akademi

Kapak
Himmet AKSOY

Matbaa
Vadi Grafik Tasarım ve Reklam LTD. ŞTİ.
Sertifika No: 47479

Kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bu Kitap T.C. Kültür Bakanlığından alınan bandrol ve
ISBN ile satılmaktadır. Bandrolsüz kitap almayınız.

2022
Paradigma Akademi

ÖN SÖZ

Türklerin tarih boyunca farklı coğrafyalarda hüküm sürmeleri onların farklı toplumlarla iletişim hâlinde olmalarını da beraberinde getirmiştir. Böylelikle Türk dili, kültür ve inanç çerçevesinde etkileşim hâlinde olduğu toplumlarla kültürel alışveriş yapmıştır. Tarih boyunca yapılan bu kültür alışverişi, Türkoloji bilimiyle ilgilenenlerin diğer kültürleri de tanımasını gerekli kılmıştır. Dillerin etkilenmesi ve etkilemesi "dil" kavramının doğasıdır. Türk dili de bu çerçevede dillerin doğal yapısı gereği tarihî zeminde hem etkileyen hem de etkilenen konumda olmuştur. Bunun en belirgin örneği Türkçenin yazıldığı alfabelerdir. Türkler girdikleri farklı sosyal çevrelerle beraber farklı yazı sistemleri kullanmışlardır. Hiçbir dil Türkçe kadar farklı alfabe ile yazılmamıştır. Tüm bunlar Türkçenin incelenmesinin zorluğunu ortaya koyan somut veriler olarak görülebilir. Bu bağlamda Türk dilinin tarihî seyri içerisinde fonetik, morfolojik, leksik ve semantik gelişmelerin çağdaş dil yaklaşımlarıyla da incelenmesi gerekliliğini doğurmuştur.

Türkoloji çalışmalarının temelini oluşturan ayaklardan en önemlisi "dil" çalışmalarıdır. F. de Saussure'ün "artzamanlı" ve "eşzamanlı" olarak addettiği inceleme yöntemleri, Türkoloji biliminin de inceleme yöntemleri arasında yer almaktadır. Hatta kimi zaman bu iki yöntemin birlikte kullanıldığı ilgi çekici çalışmalar ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın da temel bakış açısı çağdaş dilbiliminin bu iki yöntemini bir araya getirmek ve Türk dili çalışmalarına bu yöntemlerle bakmaktır. Bu bağlamda Türkoloji bağlamlı yaptıkları çalışmalarla rüştünü kanıtlamış, seçkin 32 akademisyen tarafından 30 yazı kaleme alınmıştır. Türk dili odaklı bu yazılar, hakem kurulumuz tarafından titizlikle incelenmiştir. Hakem kurulu tarafından onay verilen yazılar ayrıca editör kurulu denetiminden de geçmiştir. Dolayısıyla çalışmada bilimsel ve etik teamüllere uyumlu ve bilimsel disiplinle yazılmış yazılar yer almıştır. Bahsi geçen yazıların nitelikli akademik ortama katkı sağlaması en büyük temennimizdir.

Kitabın ortaya çıkmasını sağlayan tüm yazarlarımıza, bize görüşleriyle yardımcı olan tüm hakemlerimize ve çalışmamızı fikir aşamasından itibaren destekleyen Samsun Üniversitesi İktisadi, İdari ve

Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanımız Ahmet Keskin ve Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanımız Mustafa Uğur Karadeniz'e ne kadar teşekkür etsek azdır.

Erkan HİRİK - Neslihan ÇELİK - Seçil HİRİK

Editörler

Eylül 2022

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ **3**

İÇİNDEKİLER **5**

"DOĞU AVRUPA KIPÇAK TÜRKÇESİ" ADLANDIRMASI 9

Abdulkadir ÖZTÜRK

KUTADGU BİLİG'DE YER ALAN SON ÇEKİM EDATLARININ ANLAMSAL GÖRÜNÜMLERİ 25

Aslı ZENGİN

GENEL SÖZLÜKLERDE ÖRNEKLENDİRME 59

Bilge GÖKTER GENÇER

DENİZCİLİK TERİMLERİNİN ARGOLAŞMA YOLLARI 79

Ceren OĞUZ KABADAYI

İKİDİLLİLİK VE ÇOKDİLLİLİK KAVRAMLARINA TOPLUM DİLBİLİMSEL BİR BAKIŞ 111

Duygu KAMACI GENCER

ÇENGİZ-NÂME'DE YÖNELME DURUM EKİNİN SENTAKTİK FONKSİYONLARI ÜZERİNE 125

Emine TEMEL ALEMDAR

ESKİ TÜRKLERDE ASKERLİK 143

Emrah BOZOK

ESKİ TÜRKÇEDE 'YER' SÖZCÜĞÜNÜN BİRLEŞİK YAPI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ 157

Emriye SONKAYA

İKİDİLLİLİK VE ÇOKDİLLİLİK KAVRAMLARINA TOPLUM DİLBİLİMSEL BİR BAKIŞ

Duygu KAMACI GENCER[*]

Giriş

Tarih boyunca ticaret, savaşlar, dinler, sömürgecilik faaliyetleri, göçler ya da çeşitli toplumsal olaylar vesilesi ile toplumlar karşı karşıya gelmiş; bu karşılaşmalar kaçınılmaz olarak dilsel ve kültürel temas ortamları yaratmıştır. Yaşanan dilsel temaslar sonucunda bireyler (kimi zaman da toplumlar) iki ya da çokdilli olma özelliği göstermiştir.

İki/çokdillilik birer kavram olarak 21. yüzyılın politik ortamında filizlense de tarih boyunca birden fazla dile sahip olma üzerine çeşitli mitler, efsaneler ya da inanışlar söz konusu olmuştur. Çokdillilik denilince şüphesiz akla ilk gelen anlatı, Babil Kulesi efsanesidir. Kutsal kitaplarda da yer alan[1] ve bir meta-anlatı olarak da kabul edebileceğimiz bu anlatı, dünya üzerindeki dil çeşitliliğinin adeta bir simgesi haline gelmiştir. Babil Kulesi

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir/Türkiye, dkamaci@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7200-2767.

[1] "Yaratılış 11:1-9 1-Başlangıçta dünyadaki bütün insanlar aynı dili konuşur, aynı sözleri kullanırlardı. 2-Doğuya göçerlerken Şinar bölgesinde bir ova bulup oraya yerleştiler. 3-Birbirlerine, "Gelin, tuğla yapıp iyice pişirelim" dediler. Taş yerine tuğla, harç yerine zift kullandılar. 4-Sonra, "Kendimize bir kent kuralım" dediler, "Göklere erişecek bir kule dikip ün salalım. Böylece yeryüzüne dağılmayız." 5-RAB insanların yaptığı kentle kuleyi görmek için aşağıya indi. 6- "Tek bir halk olup aynı dili konuşarak bunu yapmaya başladıklarına göre, düşündüklerini gerçekleştirecek, hiçbir engel tanımayacaklar" dedi, 7- "Gelin, aşağı inip dillerini karıştıralım ki, birbirlerini anlamasınlar." 8-Böylece RAB onları yeryüzüne dağıtarak kentin yapımını durdurdu. 9-Bu nedenle kente Babil[a] adı verildi. Çünkü RAB bütün insanların dilini orada karıştırmış ve onları yeryüzünün dört bucağına dağıtmıştı." (URL-1)

efsanesine göre çokdillilik insanlığa verilen bir cezadır. Babil Kulesi, tekdillilik nosyonu eşliğinde yorumlandığında dilin, insanları bir arada tutmaya yarayan bir araç olarak görüldüğü sonucuna götürse de bu efsanenin özüne inildiğinde, esasen kültürel homojenleşmenin, toprak ve dil birliğinin sağlanmasının politik bakımdan ne tür tehlikelere yol açacağı vurgusu vardır (Maher, 2017: 34).

Kültürel ve dilsel çeşitlilik Babil Kulesi efsanesinde olumsuz bir anlamda kodlansa da çeşitliliğin kutsandığı farklı bağlamlar da mevcuttur. Bu noktada hem kültürel hem de dilsel çeşitliliğin bağlama ve söyleme göre değişebilecek olgular olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bugün dünya üzerinde dilsel çeşitliliği yasalar eşliğinde teminat altına alan ülkeler olduğu gibi bünyesindeki çeşitlilikleri yasal olarak tanımayan, tekdilliliği norm olarak kabul eden ülkeler de mevcuttur.

Bağlamsal ve söylemsel düzlemde birbirinden farklı değerler alabilen ikidillilik ve çokdillilik kavramlarına toplum dilbilimsel bir bakış açısı ile yaklaşmayı amaç edinen bu çalışmada, öncelikli olarak dilin tanımı, dil-kültür ilişkisi, dil-kimlik ilişkisi ve çokkültürlülüğe yer verilecek, ardından ikidillilik ve çokdillilik kavramlarının toplum dilbilimsel yansımaları çeşitli argümanlar eşliğinde ele alınacaktır.

1. Dil Nedir?

İkidillilik ya da çokdillilik kavramları söz konusu olduğunda akıllara gelen ilk soru dilin tanımının ne olduğudur. Dilin tanımı, söz konusu kavramların sınırlarının belirlenmesinde oldukça önemlidir. Kavramsal olarak dil, farklı disiplinlerde farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Örneğin psikolojide dil, belirli bir konuşma topluluğunda iletişimi sağlayan sistem olarak tanımlanmasının yanında sözsüz iletişim sistemlerine de karşılık gelmektedir.

> 1. konuşma sesleri veya yazılı semboller yoluyla düşünce ve duyguları ifade etmek veya iletmek için bir sistem. 2. kendine özgü kelime dağarcığı, dilbilgisi ve ses sistemi ile belirli bir konuşmacı grubu tarafından kullanılan belirli iletişim sistemi. 3. İşaret dili veya bilgisayar programcılığında kullanılan diller gibi herhangi bir karşılaştırılabilir sözsüz iletişim aracı. (APA, 2015: 585-586)

Felsefe de psikoloji disiplini gibi dili "*belirli ve standart anlamları olan sözcüklerden ve bir iletişim yöntemi olarak kullanılan konuşma formlarından meydana gelen yapı ya da bütün*" (Cevizci, 2010: 448) olarak ele almaktadır. Dile daha çok kültür odaklı yaklaşan sosyoloji ise dili, insan kültürü ve sosyal etkileşimin merkezinde bulunan ve kültürün bölünmez parçası olarak kabul edilen (Bruce ve Yearley, 2006: 168) bir fenomen olarak tanımlamaktadır.

Psikoloji, felsefe ve sosyoloji yapısal bir bakış açısı ile dilin bir sistem olduğu noktasında birleşse de bu disiplinler içinde sosyoloji, dilin işlevselliğini de göz önüne alarak dil ve kültür arasındaki ilişkiyi dile getirmesi bakımından diğerlerinden ayrılmıştır.

Dilbilimin farklı düzlemlerinde (biçimbilim, sözdizimi, anlambilimi, edimbilim gibi) farklı şekillerde tanımlanabilecek dil, toplum dilbilimsel bağlamda çoğunlukla *değişkeler* (variation) üzerinden açıklanmıştır. Dünya üzerindeki tüm dilleri belgelendiren ve bu diller için çeşitli veriler sunan Ethnologue dili, konuşma toplulukları içindeki değişkeler eşliğinde karakterize ederken, dil ve *lehçe* (dialect) ayrımını yapmak üzere ISO 639-3 kriterlerini kullanmıştır.

- Her bir değişkenin konuşmacıları diğer dil çeşitliliğini işlevsel bir düzeyde içsel olarak anlıyorsa, birbiriyle ilişkili iki türün normalde aynı bireysel dile ait olduğu düşünülür. Konuşmacılar diğer dil değişkelerini öğrenmeye gerek duymadan kendi dil değişkelerinin bilgisine dayanarak birbirlerini anlayabilirler.
- Dil değişkeleri arasında anlaşılırlığın aykırı olduğu durumlarda, her iki konuşmacı topluluğun da anladığı merkezi bir değişkeye sahip ortak bir edebiyatın veya ortak bir etno-dilbilimsel kimliğin varlığı, aynı bireysel dilin dil çeşitleri olarak kabul edilmesi gerektiğinin güçlü göstergeleri olabilir.
- Bununla birlikte değişkeler arasında iletişimi sağlamak için yeterli anlaşılırlığın olduğu durumlarda, yerleşik standardizasyon ve farklı edebiyatlarla birleştiğinde uzun süredir belirgin bir şekilde adlandırılmış etno-dilbilimsel kimliklere sahip olduklarında farklı diller olarak ele alınabilirler. (URL-2)

Ethhnologue'un dilleri lehçelerden ayırt etme kriterlerine bakıldığında dillerin belgelendirilme süreçlerinde dilbilgisel değişkeler

dışında dil konuşucularının kültürel kimliklerinin de önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu noktada dilllerin kültür ile kurduğu ilişki ayrıca önem kazanmaktadır. Birden fazla dile sahip olmak aynı zamanda birden fazla kültüre sahip olmayı da gerektirir varsayımından hareketle dil ve kültür arasında bir ilişkinin var olup olmadığı ya da bu ilişkinin niteliği ve önemi yüzyıllar boyunca literatürde tartışma konusu olmuştur.

2. Dil ve Kültür İlişkisi

Toplum dilbilimsel bağlamda dil, konuşucunun çevresi ile kurduğu ilişkilerle şekillenen ve sürekli biçimde inşa halinde olan toplumsal bir süreçtir (Dovchin, 2020: 14). *Kültür* (culture) ise bireyin toplumda edindiği tüm alışkanlık ve yetenekleri içeren karmaşık bir bütün ve bireylerin toplumsal yapı ile süreçleri yorumlama modeli (Švejcer, 1986, 13; Kecskes, 2014, 114) olarak tanımlanabilir. Kültür ve dil arasındaki ilişkinin niteliği ve derecesi sıklıkla sorgulansa da bireylerin toplumsal yapıları ve süreçleri yorumlarken dilleri kullanmaları, kültür ve dil arasında bir köprü inşa etmektedir: "*Diller ifade ederler, insanları harekete geçirirler; dünyayı ve toplumsal grupların diğer üyelerini birbirlerine bağlarlar.*" (Jourdan, 2006, 147)

Literatürdeki dil ve kültür arasındaki ilişkinin sorgulandığı tartışmalarda her kültürün benzersiz bir sistem olduğunu öne süren *kültürel görecelik* (cultural relativism) kavramı önemli yer tutmaktadır. 18. yüzyılın düşünsel ortamında filizlenen romantizm, dilleri sistemli bir yapı olarak görmekten ziyade, onların ulusal ruhu ve kültürü yansıttığı düşüncesini ortaya atmış ve bu düşünce 20. yüzyıl etno-dilbilimcileri Edward Sapir (1884-1939) ile Benjamin Lee Whorf'u (1897-1941) *dilsel görecelik* (linguistic relativism) hipotezine götürmüştür.

Sapir-Whorf hipotezi olarak da bilinen dilsel göreceliğe göre her dil kendi içinde bir düşünce sistemi oluşturmaktadır. Dil ve düşünce birbirine doğrudan bağlıdır. Dilsel göreceliğin daha güçlü formu olarak da bilinen *dilsel belirlenimcilik* (linguistic determinism) ise dilleri, konuşucuların bilişsel yapılarını kodlayan, sınıflandıran ve hatta söz konusu bilişsel yapıları oluşturan bir sistem olarak değerlendirir. Dolayısı ile diller, konuşucuların gerçeklik algılarını belirlediği için topluluklar/toplumlar arasında kültürel farklılıklar da korunmaktadır (Sarangi, 2009: 96).

Dil ve kültür arasındaki ilişkiye dair ortaya konan ve döneminde rağbet gören tüm bu görüşlerden farklı olarak dil ve kültür arasında doğrudan, zorunlu bir ilişkinin var olamayacağını dile getiren araştırmacılar da mevcuttur. Sarangi (2009: 97) için "*tek dil, tek kültür*" düşüncesi bizleri bir dizi analitik sorunlara götürecektir. Bu nedenle kültür ve dil arasındaki ilişkileri *söylem* (discourse) bakımından ele almak ve bölgeler ile diller arasındaki dinamizmi gözden kaçırmamak gerekmektedir.

3. Dil ve Kimlik İlişkisi

Dil ve kültür arasındaki ilişkiyi daha bireysel düzleme indirgemek için dil ve kimlik arasındaki ilişkiye de değinmek gerekecektir. Kültür ve kimlik kavramsal açıdan benzerlikler taşısa da her iki kavram da farklı durumları işaret etmektedir. Kültür, bir grup insan tarafından paylaşılan her türlü eserler ve bu eserleri yapmaları ile ilgili bir süreç iken kimlik, grubun üyeleri tarafından söz konusu eser ve yapma biçimlerinin içselleştirilmesidir. Bu noktada kimlik, bireylerin içsel, kültür ise bireylerin dışsal kültürel aidiyetlerinin tanınması anlamına gelmektedir (Nunan ve Choi, 2010: 3-5). Bu bağlamda *dilsel kimlik* (linguistic identity), bireylerin benlik duyguları ile dil, lehçe veya sosyolekt olarak bilinen çeşitli iletişim araçları arasındaki varsayılan/atfedilen ilişkidir (Block, 2006: 36). Dilsel kimlikler zaman içinde bireylerin gereksinimleri doğrultusunda değişiklik gösterebilmektedir. Göç, eğitim, toplumsal statü, bağlı olunan dilsel gruba aidiyet hissetmeme gibi nedenlerle bireyler farklı dilsel kimlikleri benimseyebilmektedir. Ayrıca dilsel kimlik, diğer kimlik türleri (etnik, ulusal, cinsel kimlik gibi) ile doğrudan etkileşim halindedir.

İki ya da çokdilliliği dilsel kimlik bazında değerlendirmek, iki/çokdilliliğin bireylerin kimlik çatışmalarına ne şekilde etki ettiği sorusunu da akıllara getirmektedir. Özellikle toplum dilbilimsel bakış açısı, dil seçimi ile bireylerin kimlik gelişiminin doğrudan ilişkili olduğunu ve iki/çokdilliliğin esasında bir kimlik ve özdeşleşme sorunu olduğunu dile getirmektedir. Erken dönem toplum dilbilim araştırmalarında (toplumsal statü, cinsiyet, yaş gibi değişkeler ile tanımlanan) kimlik kavramının dil kullanımları ile bütünleştirilmesine karşın geç dönem araştırmalar, dilsel biçim ve stratejilerin doğrudan kimlik çeşitleri ile ilişkilendirilemeyeceğini savunmuştur (Wei, 2008: 13). Bu bağlamda diller yerine toplumsal

etkileşimlerin kimlik üzerinde daha da belirleyici olduğu yönünde bir kanaat oluşmuştur.

4. Çokkültürlülük (Multiculturalism)

Literatürde çoğunlukla politik bir kavram olarak karşımıza çıkan *çokkültürlülük* (multiculturalism) "*siyasal bir proje, (...) çokkültürlü toplumu ve farklılıkları olumlu ve istenilir gören ideolojik ve normatif bir tavır*" (Yanık, 2019: 44) olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar çokkültürlülük genel itibariyle politik meselelere atıfta bulunsa da bu kavram aynı zamanda toplumların hem demografik hem psikolojik (Murdock, 2016: 94) hem de sosyolojik yönlerini karşılamaktadır.

> "Çokkültürlülük, belli bir toplum ya da ülkenin, özgün ve ayırt edici değerleri, inançları ve kültürel gelenekleri olan çok çeşitli etnik gruplardan oluşması gerçeğini çağrıştırmaktadır. Bu bağlamda, daha çok demografik bir durumu betimleyen çokkültürlülük kültürel çeşitlilikle aynı anlamda anlaşılabilir. Aynı zamanda kültürel temas yoluyla vücut bulan bir durumu tanımlamak üzere kültürlenme, melezleşme ya da kültürlerarasılığa da atıf yapmaktadır." (Göktuna Yaylacı, 2017: 352)

Çokkültürlülüğün tarihini insanlık tarihine kadar götürebilen araştırmacılar için çokkültürlü politikaları ilk olarak Romalılar uygulamıştır. Öyle ki Roma İmparatorluğu'nun dünya üzerine yayılması ve uzun bir dönem hakimiyetini koruması, söz konusu çokkültürlü politikalar ile ilişkilendirilmiştir (Murdock, 2016: 95).

Çoğunlukla liberalizmle aynı potada değerlendirilen çokkültürlülüğün bir terim olarak hayatımıza dahil oluşu 1960'lı yılların sonuna rastlamaktadır[2]. Bu dönemde artan göçler sonucu Kanada ve

---

[2] Çokkültürlülüğün politik bakımdan benimsenmesinde esas kırılma noktası II. Dünya Savaşı'nın sona ermesidir. Savaş sonrasında dünya güvenliği ve barışını korumak düşüncesi ile 1945'te kurulan Birleşmiş Milletler, 1946'da İnsan Hakları Komisyonu'nu kurarak 1948'de kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde dünya üzerindeki tüm insanların hareket özgürlüğüne ve tüm insanların eşitliğine vurgu yapmıştır:

"Madde 2-Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayrım gözetmeksizin bu Bildirge ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir. Ayrıca ister bağımsız olsun ister vesayet altında veya özerk olmayan ya da başka bir egemenlik kısıtlamasına bağlı ülke yurttaşı olsun, bir

Avustralya gibi ülkelerin çokkültürlü politikaları benimsemesi ile kamusal söyleme dahil olan çokkültürlülük, çokdillilik politikaları ile doğrudan ilişkili hale gelmiştir.

> "Kanada'da tartışma, 1960'larda İngilizce ve Fransızca konuşulan bölgeler arasındaki sorunlu ilişkilerle başladı. İki Dillilik ve İki Kültürlülük üzerine bir Kraliyet Komisyonu, İngilizce ve Fransızcanın resmi diller olarak kabul edilmesini tavsiye etti. Ancak 1969 İki Kültürlü ve İki Dilli Yasası, Kanada'daki diğer azınlıklar sorununu da gündeme getirdi ve Kraliyet Komisyonu'nun Kanada kimliğine daha geniş kültürel çoğulculuğun eklenmesi yönündeki tavsiyesi, resmi politika olarak kabul edildi." (Rattansi, 2012: 33)

Kanada, Avusturya gibi ülkeler çokkültürlülük politikalarını benimseyerek dilsel çeşitlilikleri tanımışlarsa da kimi ülkeler asimilasyon ya da entegrasyon gibi göç politikaları uygulayarak hem kültürel hem de dilsel çeşitliliğin önünde bariyer oluşturmuşlardır.

5. İkidillilik (Bilingualism) ve Çokdillilik (Multilingualism)

En temel biçimi ile iki ya da daha fazla dilde dilsel becerilere sahip olmak olarak tanımlanabilecek ikidillilik[3] ve çokdillilik hem bilişsel hem de toplumsal bakımdan araştırmacıların dikkatini çeken bir kavram olmuştur. 1970'lerden itibaren ikidillilik üzerine yapılan araştırmalar, farklı araştırma yöntemlerinin kullanıldığı dilbilimsel, psiko dilbilimsel ve toplum dilbilimsel olmak üzere üç ayrı koldan ilerlemiştir (Wei, 2008: 5). Dilbilimsel araştırmalar iki ya da çokdilli konuşucuların dilbilgisel sistemleri arasında bir ilişkinin olup olmadığı, söz konusu dilbilgisel sistemlerin eşzamanlı ya da ardışık bir biçimde öğrenilip öğrenilmediği gibi sorular üzerine temellendirilmiştir. Psiko dilbilimsel bakış açısı ise çokdilli bilginin bilişsel organizasyonu, çokdilliliğin edinim süreci ve çokdilli kullanım üzerine yoğunlaşarak kullandıkları metodoloji ile teorik ve betimleyici dilbilimden ayrılmıştır. Diğer iki disiplinden farklı olarak

---

kimse hakkında, uyruğunda bulunduğu devlet veya ülkenin siyasal, hukuksal veya uluslararası statüsü bakımından hiçbir ayrım gözetilmeyecektir." (URL-3)

[3] Literatürde sıklıkla karşımıza çıkan ve kimi zaman ikidillilik olarak da Türkçeye aktarılan ikideğişkelilik (diglossia), resmi ve resmi olmayan bağlamlarda kullanılan iki farklı lehçe ya da dil kullanan toplulukları ifade etmektedir. İkidillilik ve ikideğişkelilik arasındaki farklar, Fishman (1980) tarafından tüm yönleri ile ortaya konmuştur.

toplum dilbilimsel bakış açışı, iki/çokdilliliği toplumsal bakımdan inşa edilen fenomen olarak değerlendirirken, ikidilli/çokdilli bireyleri toplumsal aktör olarak görerek bireylerin dil seçimlerini iletişim ile değil doğrudan kimlikle ilişkilendirmişlerdir. Toplum dilbilimsel bağlamda iki ya da çokdillilik, *kendi* (self) ile *ötekini* (other) tanımlamakta önemli rol oynamaktadır (Wei, 2008: 5-13).

Günümüzün küresel dünyasında anadili dışında ikinci bir dil bilen ya da en azından eğitim hayatında yabancı dil öğrenenlerin sayısı giderek artmaktadır. Ancak tekdillilik (monolingualism) karşısında ikinci ya da üçüncü bir dil bilmenin sınırlarının nereye çekileceği öteden beri tartışma konusu olmuştur. Diğer taraftan ikidillilik hem bireysel hem de toplumsal düzeyde farklı nitelikler de göstermektedir (Edwards, 2012: 6). İkidillilik toplumsal bağlamda bir üst sınıf göstergesi de olabilmektedir. Öyle ki literatürde ikidilliliği özgür bir biçimde tercih etmiş bireyler, *elit ikidilliler* (elite bilinguals) olarak tanımlanmıştır (Adams, 2004: 9). Özetle ikidillilik, dilsel bir kavram olmaktan öte toplumsal ve psikolojik (bilişsel) bir kavramdır (Edwards, 2003: 41).

İkidilliliğin toplumsal ve psikolojik arka planı onun bir problem olarak görülmesine de yol açmıştır. İkidilliliğe karşı endişeleri körükleyen soruları Wei (2008) şu şekilde sıralamıştır:

> Aynı anda birden fazla dil öğrenmek çocukların entelektüel gelişimini etkileyebilir mi? İkidilli ve çokdilli çocuklar özel eğitim ihtiyaçları sunuyor mu? İkidillilik ve çokdillilik şizofreni, bölünmüş veya karışık kimlik veya akıl hastalığına neden olabilir mi? İkidillilik ve çokdillilik topluluklar arasında sosyal düzensizliğe yol açar mı? (Wei, 2008: 3)

İki/çokdillilik her daim dilsel ve kültürel temaslar ile ortaya çıkmış, söz konusu temaslar çokdilli olma zorunluluğunu (kimi bağlamda gerekliliğini) doğurmuştur. Dilsel temaslarda ortaya çıkan dilsel boşluklar *geçerdil* (lingua franca) ya da çeviri ile telafi edilmiştir. Tarihte geçerdil işlevi gören diller, belli bir ekonomik ve politik güce sahip geniş iletişim dilleri (Latince ve İngilizce gibi), edinilmesi daha kolay olan ve pragmatik bir amaçla seçilen bir dilin sınırlandırılmış biçimi (New Guinea karma dili gibi) ya da yapay diller (Esperanto gibi) olmak üzere çeşitlenebilmektedir (Edwards, 1994: 39-40). Dilsel çeşitliği aşma ve dilsel boşlukları telafi

etmede kullanılan bu stratejiler, çoğunlukla bireysel değil toplumsal nitelik göstermektedir.

Tekdilliliği norm olarak değerlendiren dil politikaları ve ideolojileri, iki/çokdilliliğin başa çıkılması gereken bir problem olduğu noktasında birleşmişlerdir. Her ne kadar tarihte çokdillilik norm özelliği gösterse de ulusçuluk düşüncesi ile karakterize edilen modern ulus devletler[4] ile tekdillilik norm haline gelmiş, ulus devletler çeşitli dilsel politika ve ideolojilere yönelmişlerdir.

6. İkidillilik, Çokdillilik ve Dil Politikaları

Dil ideolojisi, dilin yapı ve kullanım bakımından rasyonelleştirilmesi, bir konuşma topluluğunun üyelerinin toplumsal deneyimlerinde dile atfettikleri düşünceler ya da dilin doğası üzerine oluşturulan ortak sağduyulardır (Woolard ve Schieffelin, 1994: 57). Söz konusu ideolojiler ve politikalar dinler, rasyonalite, ulusçuluk ya da modernite gibi söylemler ile çeşitlenmiştir.

Ulus devlet yapısı için devlet ve iktidar mekanizmalarının temel bileşeni olan ulusal diller, modernist standartlaştırma süreçleriyle yazılı olmayan ya da siyasi bakımdan temsil edilmeyen dilleri marjinalleştirmiş, bir ulusun üyesi olmak tekdillilik ve tekkültürlülük (monoculturalism) ile bağdaştırılmıştır (Blommaert, 2010: 3).

Mevcut ideolojileri doğrultusunda devletlerin uyguladıkları dil politikaları, ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Bugün dünyada çokdilliliğin norm olarak kabul edildiği ülkeler yanında, çokkültürlü nitelik gösteren kimi devletlerde çokdilliliğin adeta bir kaos ortamı yarattığı düşünülerek azınlık dilleri *dilsel soykırıma* (linguistic genocide) uğramış ya da bu ülkeler dilsel çeşitliliği hiyerarşik biçimde sıralamak üzere farklı politikalar geliştirmiştir.

İkidillilik ve çokdillilik üzerine yapılan toplum dilbilimsel araştırmalarda genel itibariyle dil ideolojileri ve dil politikaları, sadece toplum temelinde ele alınsa da söz konusu ideoloji ve politikalarda devletlerin de rolü bulunmaktadır. Bu rolü yansıtmak üzere kullanılan *dil rejimi* (language regime) kavramı, devletlerin tekelindeki dilsel ideoloji ve

[4] Modern ulus devletlerin ortaya çıkmasında ulusçuluk kadar askeri, ekonomik ve politik gerekçeler de belirleyici olmuştur (Aydın, 2018).

politikaları görünür kılmak, devlet gelenekleri ile dil arasında kavramsal bir bağlantının varlığını ortaya koymak üzere kullanılmıştır (Sonntag ve Cardinal, 2015: 5; Dailey-O'Chain, 2017: 34).

Her ne kadar ulus devletlerin inşa sürecinde tekdilli politikalar kurucu rol üstlense de günümüzde eğitim, göç ya da özgürlükçü ve çoğulcu söylemler tekdilli devlet politikalarının önünde set oluşturmaktadır (Bloommaert vd., 2012: 8). Bu noktada devletler, yeni dil politikaları benimsemek durumunda kalmışlardır.

Tekdililik ve çokdillilik politikaları arasındaki ayrımı epistemolojik olarak problemli bulan Pennycook (2010: 132) günümüzde artık söz konusu politikaları ya da söylemleri yeniden üretmek ve dil eğitimini de politik amaçlar ile şekillendirmek yerine, insanların -özellikle de çocukların- gerçek hayatta ne şekilde dil kullandıklarına odaklanmak gerektiğini ifade eder. Pennycook (2010) için iki/çokdillilik bireysel bir niteliğe sahip olsa da izlenen baskıcı dil politikalarına karşı duran aktivist hareketler ya da İngilizce gibi küresel geçerdillerin diğer diller üzerindeki etkilerini en aza indirmeye yönelik gerçekleştirilen çeşitli projeler (tehlikedeki dillerin belgelendirilmesi) ile dilsel çeşitliliğin korunmasına yönelik faaliyetler yürütülmektedir.

Sonuç

İki/çokdillilik çoğunlukla dilbilimsel ve psikolojik bağlamda farklı anlamlara gelse de bu kavramlara toplumsal bir bakış açısı ile bakmak oldukça önem arz etmektedir. Tarihi seyir içinde çeşitli vesileler ile karşı karşıya gelen toplumlar, dilsel bağlamda bir çeşitlilik ortamı da oluşturmuştur. Dilsel ve kültürel çeşitlilik beraberinde dilsel politikaları da getirmiş, özellikle ulus devletlerin bünyesinde tekdilliliğin norm olarak kabul edilmesiyle çokdillilik çözülmesi gereken bir problem halini almıştır.

Bugün dünya üzerindeki çoğu ülkede tekdillilik norm iken artan göç hareketleri, iki/çokdilli eğitim, uluslararası ticaret, özgürlükçü ve çoğulcu söylem gibi çoğunlukla küreselleşme ile bağdaştırılabilecek dinamikler nedeniyle iki/çokdillilik de norm halini alabilmektedir. Özellikle İngilizcenin hem ekonomik hem de teknolojik gücü arkasına alarak, dünya üzerindeki geniş yayılımı, başka kültür ve dillerin etkisine kapalı ülkelere/bölgelere dahi ulaşmış durumdadır. Geçmişte İngilizcenin dünyayı

tekdilliliğe götüreceği tezi (dilsel emperyalizm tezi) rağbet görse de bugün İngilizcenin bir çeşitlilik ortamı yarattığı tezi daha çok dikkate alınmaktadır.

Hem İngilizce gibi konuşucu sayısı çok olan dillerin hem de resmi olarak tanınmayan ve kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kalan dillerin mevcut durumu göz önüne alınarak, dilsel çeşitlilik ortamı devam ettirilmeli, dilsel politikalar ise hem parçacıl hem de bütüncül (küresel) düzeyde yeniden gözden geçirilmelidir. Söz konusu politikaların belirlenmesi ve tehlikedeki dillerin koruma altına alınabilmesi adına, ikidillilik ve çokdillilik araştırmaları ise disiplinlerarası bir nitelik göstermelidir.

Kaynakça

Adams, James N. (2004). *Bilingualism and the Latin Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

APA (2015). *American Psychological Association Dictionary of Psychology*, (Ed. Gary R. Vandenbos), Washington: APA.

Aydın, Rıfat (2018). "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 229-256.

Block, David (2006). *Multilingual identities in a global city: London stories*. UK: Palgrave Macmillan.

Blommaert, Jan (2010). *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Blommaert, Jan; Leppänen, Sirpa ve Spotti, Massimiliano (2012). Endangering Multilingualism. (Ed. Jan Blommaert) *Dangerous Multilingualism: Northern Perspectives on Order, Purity and Normality*, USA: Palgrave Macmillan, 1-24.

Bruce, Steve ve Yearley, Steven (2006). *The Sage Dictionary of Sociology*. London: Sage.

Cevizci, Ahmet (2010). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.

Dailey-O'Cain, Jennifer (2017). *Trans-National English in Social Media Communities*. UK: Palgrave Macmillan.

Dovchin, Sender (2020). *Language, Social Media and Ideologies Translingual Englishes, Facebook and Authenticities*. Switzerland: Springer.

Edwards, John (1994). *Multilingualism*. Routledge, London&New York.

Edwards, John (2003). "The Importance of Being Bilingual*".* (Ed. Jean-Marc Dewaele vd.), *Bilingualism: Beyond Basic Principles,* UK: Multilingual Matters, 28-42.

Edwards, John (2012)." Bilingualism and Multilingualism: Some Central Concepts". (Ed. T. K. Bhatia ve W. C. Ritchie) *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism*. London: Wiley-Blackwell, 5-25.

Fishman, Joshua A. (1980) "Bilingualism and biculturism as individual and as societal phenomena". *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 1(1), 3-15.

Göktuna Yaylacı, Filiz (2017). "Süper-Çeşitlilik Çağında Çokkültürcülük". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (1), 345-364.

Joshua A. Fishman (1980). "Bilingualism and biculturism as individual and as societal phenomena". *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 1(1), 3-15.

Jourdan, Christine (2006). "Pidgins and creoles genesis: an antropological offering". (Ed. C. Jourdan ve K. Tuite) *Language, Culture, and Society Key Topics in Linguistic Anthropology*. New York: Cambridge University Press, 135-155.

Kecskes, Istvan (2014). "Language, Culture, and Context". (Ed. Farzad Sharifian) *The Routledge Handbook of Language and Culture*, New York: Routledge, 113-128.

Maher, John. C. (2017). *Multilingualism A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Murdock, Elke (2016). *Multiculturalism, Identity and Difference: Experiences of Culture Contact*, UK: Palgrave Macmillan.

Nunan, David ve Choi, Julie (2010). "Language, Culture, and Identity Framing the Issues". (Ed. D. Nunan ve J. Choi) *Language and Culture Reflective Narratives and the Emergence of Identity*, London: Routledge.

Pennycook, Alastair (2010). *Language as a Local Practice*. New York: Routledge.

Rattansi, Ali (2012). *Multiculturalism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Sarangi, Srikant (2009). "Culture". (Ed. Gunter Senft vd.) *Culture and Language Use*, Amsterdam: John Benjamins Pub., 81-104.

Sonntag, S. K. ve Cardinal, L. (2015). "State Traditions and Language Regimes: A Historical Institutionalism Approach to Language Policy". *Acta Universitatis Sapientiae European and Regional Studies*, 8(1), 5-21.

Švejcer, Aleksandr D. (1986). *Contemporary Sociolinguistics Theory, Problems, Methods*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Wei, Li (2008). "Research Perspectives on Bilingualism and Multilingualism", (Ed. Li Wei and Melissa G. Moyer) *The Blackwell Guide to Research Methods in Bilingualism and Multilingualism*, UK: Blackwell.

Woolard, Kathryn A. ve Schieffelin, Bambi B. (1994). "Language Ideology". *Annual Review of Anthropology*, 23, 55-82.

Yanık, Celalettin (2019). *Dünyada ve Türkiye'de Çokkültürlülük*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

URL 1- https://kutsalkitap.info.tr/?q=Yaratılış%2011:%201-9 28.07.2022

URL 2- https://www.ethnologue.com/about/problem-language-identification 28.07.2022

URL 3- https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights 28.07.2022